

Hirm ees, hirm taga. Kuhu me läheme?

"Need olid sõnad, mida me korduvalt lausisime Sörves, laeval ja Saksamaal."

Virve Pärnsalu

EINVALD NÕULIK

"Kõik see juhtus 58 aastat tagasi," räägib praegu pensionärina Järvakandis elav Virve Pärnsalu. "Saatusel tahtel olen üks nendest tuhandetest, keda sakslased 1944. aasta oktoobris Sörve poolsaarelt Saksamaale küüditasid.

Meie pere – isa, ema, vend ja mina – läksime Teise maailmasõja ajal sõjapakku sugulaste juurde Saaremaale Sörve poolsaarele Salme valda Kaunispe külla. Talu nime ei mäleta, sest olin veel laps. 1944. a sügisel viisid Saksa okupatsioonivõimud kohalikud elanikud sunniviisiliselt oma kodudest Saksamaale, teiste seas küüditati ka meid. Sörvest viidi meid ära laevaga, seejärel rongiga edasi laagritesse. Algul Swinemündesse, siis Pasewalki lähetele, edasi Rügeni saarele. Sõja lõpus jäime Punaarmee tsooni. Eestisse tagasi jõudime 18. jaanuaril 1946. aastal.

Isa Johannes Purre

Aga kõik see algas sellest, et mu isa Johannes Purre oli Eesti Vabariigi ajal lõpetanud Rakveres ohvitseride kooli, kuid seejärel kohe ka erru läinud. Sõjamehe karjääri asemel huvitas teda hoopis rahumeelne kaubandus. Ta oli juba nooruses saanud diplomeeritud kaubandustöötajaks.

Elastime minu sünnimajas – Põlma tuuliku lähedal Rapla-Kehtna teede ristumise paigas olevas majas, kus veel suhteliselt hiljuti elas ja tegutses veterinaararst, mõnda aega ka Talu kauplus.

Ja töötas siis Purku kaupluse juhatajana ja müüjana. Ta asutas seal Purku puhkpilliorkestri, mida juhatas Raplasse kolimiseni 1931. aastal. Purku orkestris mängisid ka isa kaks venda ja õde Linda (Raus), kes hiljem sai kuulsaks tantsumemmena. Isa ja tüdi Linda olid mõlemad väga musikaalsed inimesed, mängisid mitut pilli.

Raplas valiti isa tarvitajate ühiseuse (RTÜ) juhatause esimeheks ning Jaama kaupluse nr 2 juhatajaks. Ema abistas teda seal müüjana. Ka Raplas organiseeris isa puhkpilliorkestri, mida juhatas kuni 1944. aasta sügiseni. Muide, Saksa okupatsiooni aastail nimeitati see ümber Rapla omakaitse puhkpilliorkestriks.

Olen selle üle palju mõelnud, miks venelased teda kui reservohvitseri 1941. aastal ei mobiliseerinud, samuti jäi ta puutumata kõigist saksa aja mobilisatsioonidest. Arvan, et põhjuseid võis olla mitu. Esiteks oli ta siin üks vähesed diplomeeritud kaubandustöötajaid. Teiseks määras Rapla TÜ juhatus 1941. aastal Siberisse küüditatud Rapla TÜ üldriigi Jaan Rütmani asemele minu isa. Rapla TÜle kuulus sel ajal mitu kauplust Keavas, Purkus, Raikkülas, Hagudis ja kaks Raplas. Ta oli ka suure töövõimega väga aktiivne kultuurielu organiseerija ning võib arvata, et omakaitse orkester etendas Rapla elus suurt osa: esinemine sõjaväelastele, kirikus jumalateenistustel ja matustel. Isa juhtis kõiki neid esinemisi. Ikkaagi kahtlen, kas põhjus polnud siiski milleski muus,

Esimeses reas (toolil) paremalt neljas Rapla TÜ puhkpilliorkestri asutaja ja juht Johannes Purre.

Foto erakogust

mida ma arvata ei oska. Nagu mäletan isa jutust, oli ta osalenud väikestes kokkupõrgetes punastega 1941. aasta suvel Lelle-Keava-Rapla joonel ja Valtu mõisa juures.

Kõik algaski sellest

Kui 1944. aasta sügisel hakkas rindejoon Raplale ähvardavalt lähemema, otsustas isa siit ajuti-kest rinde eest lahkuda. Rapla TÜ veoautoga, kuhu pakkide ja kohvrite vahele paigutasime ka neli jalgratast, igaks juhuks, kui autoga peaks midagi juhtuma, sõitsime neljakesi – isa, ema, vend ja mina – Märjamaa poole isa koolivennast hea sõbra juurde, kus peatusime mitu ööpäeva. Lõpuks hakkas rinde ka sinna lähemema. Soovitati edasi sõita rahulikumale Saaremaale tultavate ja sugulaste juurde. Kõik olid enam kui kindlad, et venelased siia kauaks püsima ei jää. Seejärel peitsime oma pakid ja kohvrid talu kuuri, kuhu need ka jäid...

Edasi sõitsime väiksemate käsi-pakkidega. Poolel teel Virtsu sadamasse võtsid Saksa sõjaväelased meilt auto ära. Jalgratastega ja praamiga jõudisime Muhumaale. Ka seal pidasid sakslased meid kinni ning konfiskeerisid jalgrattad. Kompensatsiooniks selle eest võtsid sakslased ühelt Muhu taadilt valge hobuse koos vankriga, mille pidime omanikule Orissaares tagasi andma. Ootasime seal mõne päeva, kuid omanikku välja ei ilmunud.

Sõitsime hobuvankriga edasi Sörve poole isa kaubanduskooli kursusekaaslase tallu, kus meid väga sõbralikult vastu võeti. Elasi seal umbes paar nädalat, käisin Vana Valgega – nii hakkasime hobust nimetama – paar korda Kurressaares ja kaugemates taludes toiduaineid ostmas.

Kuid rinde aina lähenes. Isa kinnitas, et sõjapõgenikena me end

venelaste kätte ei anna. Ka vabatahtlikult Saksamaale ei tahtnud minna. Ainuke pääsetee – Rootsi.

Jalutasin sageli Kaunispe luutesitikus, sest sellist looduse meistriteost polnud me elus varem näinud, samuti nagu merdki, mis sügisel kohises, vahutas ning tekitas seletamatuid hirmuvärinaid.

Siit algasid hirmud

Otsus põgeneda Rootsi süvenes meil iga päevaga. Sörves oli kalasadamaid palju, kuid paate polnud. Mehed olid nendega juba Rootsi randa purjetanud. Isa sai teada, et nüüd käivad seal suured türitud mootorpaadid maha jäänud perekonnaliikmeid ära vedamas. Sadamad olid täis sõjapõgenikke kogu Eestist, kõik tahtsid maksu mi maksab laevadele pääseda. Paljudel neist see õnnestuski, kui paadis oli veel vaba ruumi. Ka meie kolisime oma Vana Valgega sadamasse, et õigel ajal õiges kohas olla. Ema otis kokku kõik ehted ja kuld-sõrmused, et paadimehele tasuda. Nii olime seal mitu ööpäeva, magasime ühes kaluritares põrandal õlgedel peal, ootasime päästvat laeva Rootsi.

Kuid kahjaks olime nagu paljud teisedki lasknud õige aja mööda minna. Saksa sõjaväe piirivalve pani piiri kinni, üteti laeva ei lastud enam sadamasse ega sealt välja. Öösel tulid sakslased sadama ümbruse taludesse ning teatasid kõigile, nii sõjapõgenikele kui ka kohalikele elanikele, Saksa kõrge- ma väejuhatuse korraldusest, milles öeldi, et sõjategevus ägeneb, rinde võib lähemale tulla, Saksa väejuhatuse kaitseb kõigi tsiviilelanike elu territooriumi, mida ta haldab. Seetõttu käisid Saksa väejuhatuse kõigil kahe tunni jooksul lahkuda oma kodudest ja minna Sörve saarele, kus ootavad laevad, et transportida elanikud praeguses situat-

sioonis kõige ohutumasse paika, Suur-Sakamaale, kust elanikud juba kõige lähemal ajal – tõenäoliselt jõuluku – tagasi tuuakse venelastest vabastatud maale.

Mu ema ja isa valdasid mõlemad vabalt saksa keelt. Meelasti olid nad tõlgiks neile, kes saksakeelsetest korraldustest täpselt aru ei saanud. Sakslane lisas: "Saksa kõrgem väejuhatuse on käskinud kõik need, kes koidu ajal majadest leitakse, koha peal maha lasta." Algas paaniline segadus. Saksa sõjaväelased jäid kohale, et tagada antud korralduste täpne täitmine ning saata või konvoeerida inimesed Sörve saarele, kus ootavad laevad.

Teel teadis keegi rääkida, et meid suunatakse Mõntu sadamasse, kuid siis ründasid meid keset metsa punakotkad. Meie perekonna jaoks oli see seal esimene tõeline sõda. Kogu mets oli täis evakueeritavaid ja Saksa sõjaväelasi. Lennukiuulipildujate kuuliraha täksis metsa läbi. Pommid murdsid ning juurisid käharaid rannamäe, rebisid inimkehased tikkeid. Varjusime vennaga jämeda puutüve taha, kus vanemad meid veel omakorda oma kehadele katsid.

Kui lahing lõppes, avastasime rõõmuga, et oleme kõik neljakesi elus ja terved, välja arvatud mõned kriimud ja hirm ning õudus hinges. Tänašime jumalat ja saatust, et nii läks. Meie Vana Valge oli end pommitamise ajal lahti rabelnud ja hirmuga jooksu pannud, kuid mõninga otsimise järel leidsime ta üles.

Loomulikult oli ka selles lahingus ohvreid. See selgus siis, kui hakkasime segadusi trotsides ja haavatute valuliste oigamiste saatel edasi Sörve saare poole minema. Sõjaväe hobuveokid tulid laipadega, kelle jalad-käed rippusid üle vankriserva. Kui palju oli hukunute seas eraiskuid, ei tea.

Enne viimasele teele asumist kutsusid Saksa sõdurid meid koos paljude teiste põgenikega välikõõgi juurde sõdurisuppi sööma, anti ka leiba, katelok ja lusikas. Õnneks polnud pommid välikõõki tabanud. Nii saime üle hulga aja kõhud jälle sooja toitu täis. Tänašime.

Kogu metsalaune ja metsatee oli Saksa sõjaväelasi täis. Mõntu sadamast möödudes nägin, kuidas seal mitu laeva põles. Mind haaras tüüsiline hirm. Jah, hirm oli ees tundmatu tuleviku näol, hirm oli taga lähenevate punavägede näol, hirm oli vasakul ja paremal kohiseva sünge ja tundmatu mere ees. Kuhu me läheme?

Säärel hakati meid dessantlaevade trümmidesse ajama. Just nimelt ajama. Oma Vana Valge rakendasime vankri eest lahti ning andsime talle viilu koduleiba. Keegi ei tea, mis temast hiljem sai, nagu ei tea ka seda, kui paljud küüditatud uppusid koos laevadega või said surma pommi otsetabamusega.

Meid aeti dessantpraami trümmi hobuste vahele, kes oli seal juba varem. Soola hobusesõnniku hais oli hingemattev. Sinna tuli meil maha panna ka oma kompsud-pakid, et neile istuda. Kahjaks üteti tultavate viimaste päevade ühiste läbi-elamise ajast meiega koos sinna trümmi ei sattunud.

Hämara eel lahkusid laevad sadamast. Trümmis ei näinud me muud kui korskavaid hobuseid ja pisarais õnnetuid inimesi. Tundsin vaid laevamootorite monotoonse müdina taustal kerget vibratsiooni ja laeva kõikumist lainetel. Kuulsime ka lennukite müra ning lõhkevate pommide plahvatusi. Hobuste vahel istuvad inimesed töid kuuldavale sügavale ohkeid, varjatud nuukseid ja karjatusi, kui lähedal lõhkes pomm, nii et laev tugevasti vappus.

Kas järgmine tabab?"

Hirm ees, hirm taga. Kuhu me läheme?

EINVALD NÕULIK

Algus Mõeldes Tagasi nr 87

Saksa statistika andmeil evakueeriti (küüditati) 1944. aasta sügisel Sõrve poolsaarel Saaremaal Saksamaale ligi 1400 inimest, enamuses kohalikud sõrvelased. Paljud neist jõudsid erinevate laevadega Saksamaa erinevatesse sadamatesse, paljud hukkusid koos põhjalastud laevadega, paljud surid Saksamaa töö(koondus)laagrites. Paljudel oli võimalik ka kodumaale tagasi pöörduda. Kuid nüüd jätkame Virve Pärnsalu mälestustega teekonnast Saksamaale.

Sõrveid mälestusi merereisidest "...Dessantpraami trümmides, kuhu me Sõrves hobuste vahele paigutati, polnud kuulda muud kui hirmunud loomade korskamisi ning inimeste häälimisi ja palveid, kui lähedal meres lõhkesid lennukite pommid, mis panid laeva tugevasti vappuma. Mitu laeva sellest karanist uputati, ei tea, kuid rõmu tegi, kui kuulsime meie laeva tervete mootorite monotoonset müdinat. Kuid seejuures painas kõiki hirmus mõte: "Kas järgmine pomm tekitab ka meid?"

Ometigi tänu Jumalale jõudisime õnnelikult Lätimaale Vindavi sadamasse. See meie pere esimene meresõit ei olnud kuigi meeldiv - täis surmahirmu ja pisaraid. Saatus tahtis tulla maha jätta kodumaad, kodu ja lähedased inimesed. Ees ootav tulevik ei tooanud midagi head, sest teadsime, et peagi asume pikale teele laevaga üle Balti mere, mis oli täis meremiine, vaenlase allveelaeva, mitmesuguseid pealvee sõjalaeva ja taevas selle kohal lausa kärises lennukimootorite mõiretest ning pommeide plahvatusmürinast. Kas ootas meid ees külm merehäd, vanglatrellid või sunnitöölaagrid, seda ei teadnud keegi, sest sakslaste haukuvad käsklused ei ennustanud midagi head. Olime ju väikesed inimesed suurte vaenuvägede vahel...

Vindavi sadama aeti inimesed dessantraamilt maale ning paigutati ühte koolimajja. Elasime seal väga kitsalt koos, tukkusime oma pampudel ning ka püsti seistes üks teise najal. Öeldi, et peatume siin vaid mõne päeva, siis tuleb laev, mis viib põgenikud Saksamaale. "Ei mäleta, kas seal ka midagi süüa anti, tean, et nohistasime oma kaasavõetud leivakoti kallal.

Ühel õhtupoolikul viidi meid kõiki tagasi sadamasse ja paigutati hästi suurele aurikule, mille nime kahjaks ei mäleta. Inimesi oli laeval esine meid juba väga palju, meid lausa topiti sinna veel lisaks. Oli väga palju Saksa sõjaväelasi ja mitmeid keeli rääkivaid eraisikuid, samuti palju lapsi.

See sõit oli kohutav! Häiresireenid, pommirünnakud, laveerimine põlevate ja uppuvate laevade vahel. Kuid läbi humoriprisma vaadates oli paljudele raskekujuline merehaigus kohutavam kui hirm koos laevaga uppuda...

Kui kama me niimoodi sõitsime, ei mäleta, kuid uskumatu imena tundus, kui nägime maad! Olime õnnelikult jõudnud Rügeni saarele - Suur-Saksamaa pinnale! Ometigi oli veel vara imeliku pääsemise üle rõõmupisaraid valada, sest kohe, kui maale saime, algas õhu-häire, mille taustaks kurjakuuluvat lennukimürin.

Silmapikselt mattus sadam ja osa linnast valgesse piimjasse uttu, mida nimetati suitsu- ehk udukatteks. Tänu sellele ettevaatusabinõule põmnirünnakut sadamale ei järgnenud, küll aga toimus reidil ja

merel plahvatuste ja laevakahurite kanonaad.

Olime jällegi õnnelikult pääsenud. Tehisidus oli nii tihe, et hoidsime üksteisel kätest, et võõras linnas mitte ära eksida ja kaduma minna.

Jaotuslaager Rügeni saarel

Eraisikud konvoeeriti sadamast kaugemale, paigutati mingisse suure saali. Õhtul toodi veidi söögipoolist - arvatavasti sõdurite köögi. Kuid seda jätkus kõigile armetult vähe. Tukkusime jälle oma pampude otsas põrandal.

Paar-kolm päeva elasime seal. Siis ühel hommikul tuli korraldus, et kõigil tuleb end fotol jäädvustada meie vormistatavate dokumentide tarbeks. Eks me siis kohendasime ja kammisime, et hiljem end siiski pildil ära tunda, sest kõik mõõdunu oli igale näole ka oma jäljed jätnud.

Huvitava kombel vormistati kogu perekonnale ühine dokument - kõiki nimesid ja fotod ühel paberil koos, pitsat all. Samas teatati ka, kes soovib minna maatööle, pangu nimi kirja. Isa ja ema avaldasid kohe hea soovi, et saaks rutem siit laagrist ära. Saab tööd, saab ka leiba.

Varsti saabusid kohale ka odava tööjõu värbajad, kes oma sagimisega inimeste vahel meenutasid lugusid orjaturgudest. Isa perfektno saksa keele oskus aitas ühe ehtsa saksa talumehiga kohe kaubale saada. Hiljem saime teada, et nimetatud talumees oli ühe suure mõisa valitseja herr Bork, kellel jalas kalifeepüksid ja läikivad säär-saapad, seljas roheline frent ja peas uhke suleaga roheline kaabu.

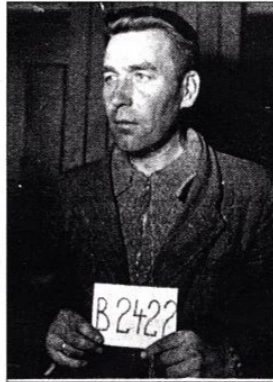
See herr võttis peale meie pere veel ühe kolmeliikmelise eesti perekonna ja kaks Lätit tüdrukut oma hoole alla.

Parun von Greitzil mõisas

Jälle algas sõit tundmatusse. Jaotuspunkti jäid maha paljud kaaskannatajad. Nende edasisest saatuses ma kahjuks midagi ei tea. Rong kihutas Saksamaa sise-maale. Lõpuks ühes peatuses kästi meid rongist väljuda. Nagu hiljem täpsustasin, oli selle jaama ja väikese alevi nimi Ferdinandsohn.

Jaamas ootas meid suur kummiratastega kahehobusevanker kutsariga pükis. Mahtusime kõik oma kompsudega lähedasti peale. Sõidu ajal imetlesime meie harjumatu ilusat loodust ja siledat asfaltteed.

Mõnustat vankrisõitu oli umbes neli kilomeetrit, siis peatus vanker suure halli kivimaja õuel, mis oligi mõisa häärber nimega Ascherleben. Palju kõrvalhooneid, suur ilu- ja viljapuuad, tohutu kasvahoone, kuurid, küünid. Sellisenä jädvustas pilk minu esimest kohtumist mõisaga. Mõisa omanik, väga so- liidne halli peaga vanahärra parun von Greitz jalutas õues, kepp käes. Peagi saime teada, et tema vanem poeg oli langenud Narva all lahingutes ja et ka tema ise oli Narvas

Rügeni saarel tehtud fotod Johannes Purrest, Salme Purrest ja Virve Purrest (Pärnsalust) isikutunnistuse- jaoks.

Fotod erakogust

käinud.

Eisalgu majutati meid mõisahoo- ne alumisele korrusele pesutrikimise tuppa, seinaga pesuköök, kus jätkus vett ja sooja ka meile. Oma kannatuste rajal polnud me sooja vett ega seepi saanud kordagi kasutada. Lisaks sellele ei lähe iial meelest, et laual ootas meid kuum aurav juurviljasupp, milles ka mõned suitsulihakamara tükid. Saime üle hulga aja jälle kõhu korralikult täis. Magustoiduks toodi kitsakaitis maitsvaid õunu. Selgiti, et oleme siin ruumis ajutiselt, varsti paigutatakse paremate elutingimustega tubadesse, mida praegu veel ette valmistatakse.

Mõni päev hiljem said Lätid niud omaette toa, meie kaks perekonda kumbki eraldi kahetoalise korteri köögiga, mis asusid kahekordeks majas, kus olid autod ja traktorite garaazid, viljakuivati, üleväl tuvide püüdmissuur. Seal saime ka meie esmakordselt elus tuvikoibaasid maistast.

Uue kodu sisustuseks kolm raud- voodit, neli tooli, laud, ilus väike kahe keeduvõuga ja praeahjuga raudplii, mis tekitasid kohe päris koduse tunde. Peale nende veel pad- jaid-tekid ning potid-pannid.

Teisel pool seinaga garaazis elas kuus Prantsuse armee sõjavangi, kelle hooldada olid kõik mõisa hobused. Toredate kenad noored mehed, mõnikord korraldusid ka väik- seid tantsuõhtuid, millest ka mõ- sa teised noored osa võtsid.

Aega sisseelamiseks anti üks päev, pidime külavanema-bürger- meistri juures nimesid kirja panema. Anti ka toidukaardid-talongid. Ei tea, kas kohalikega võrdsetes ko- gustes või nagu alamrahvale ko- hane. Talongid kehtisid igal inime- sel kõigile toiduanetele, mida ale- vipoest saada oli. Meil polnud üh- tegi marka Saksa riigi raha, et toi- dudaineid osta. Parun laenas esial- gsete väljaminekute tarbeks, hiljem peeti laen palgast kinni. Ka bürger- meistervõlli tore, vastutulelik ja mõistev vanahärra, kelle tütar Lot- te töötas kohalikus koolis õpetaja- na. Ka tema suhtus meisse hästi.

Saabus oktoobrikuu keskpaik koos sügisest põllutööde lõpeta- misega, peamiselt suhkrupeedi ko- ristamisega. Tööle läksime koos isaga, ema jäi väikevennaga koju. Minu esimene tööpäev mõisamo- nakana algaski suhkrupeedi koris- tamisega. Pöld oli suur ja lai. Üle- kititud peedid tuli asetada kahte sirsse ritta, juurikad sisse-, lehed väljapoole, nii oli kiiniga lihtsam lehed maha raiuda. Juurikad loo- biti veergude vahel liikuva traktori

kasti. Ei puudunud seal ka pesu- ehtne kubjas, kes sõitis hobukaa- rikul ratsapiitsa vastu säärsaapaid plaksutades ja aina korratees: "Schnell-schnell!" Ei antud aega selga sirutada ega kaasavõetud leivapala süüa. Seda saime tööd katkestamata salamahiti taskust paluke si murdes suhu pista. Kord oli kõva, seljavalu veelgi kõvem ja kupja silm valvas. Sain ka ükskord ratsapiitsa tunda, kui valutatav selga sirutasin. Nuhlemine polnud füüsiliselt kuigi valus, see-eest löi hinge paranematu haava. Samuti tõdesin, et mõisa põllul ei tohi töö ajal tegelda kõrvaliste asjadega nagu selja sirutus või söömine.

Kui suhkrupeedid suhkruvabri- kusse veetud, oligi talve algus käes. Algas uus töö - suurde küüni kokku veetud teravilja masindamine ja vilja kuivatamine.

Elust mõisas

Saabusid jõulud. Isa tõi tuppa väikese kuuse, millele panime küünlad, neli küünalt oma perele ja neli vanaisadele-vanaemadele. Meie perekonnale heaks sõbraks saanud preili Lotte kutsus mind emaga koolimajja jõuluõhtule. Ilus ehitud kuusk, kooli keelpillior- kester mängis jõuluulae, ei puudunud ka traditsiooniline jõuluva- na kingikotiga. Nagu tavaks, tuli jõuluvanale kingituse kättesaami- seks ka salmi lugeda. Lugesime emaga midagi eesti keeles, millest teised midagi aru ei saanud. Pärast öeldi, et kui ilus keel teil on! Mä- letan tänaseni hardusega kingiks saanud ilusast sidsikeleidiiriet ja väikest kommikotti, mis töid rõo- mu ja ühtlasi ka kurbust, ikkagi nukrad jõulud võõrsil, ees tundma- tu tulevik.

Pärast aastavahetust algas sõniku- vedu. Mõisal oli suur tõuveiste kari, palju hobuseid, parte-hanesid lugematul hulgal. Kõik nad vajasid puhast eluaset ja meie kohustuseks oli neile seda võimaldada.

Mõisavalitseja jagas välja sooje- maid riideid ja vägevaid paksu puu- tallaga saapaid. Need kogusid õht- rasti lumekamakaid talle alla, käi- sine koperdades nagu karkudega. Vedu toimus kiiret tempos, ei jõud- nud ühte koortat eest ära laota- dagi, kui juba teine kohal. Koormad tavatult suured, neli hobust ees ve- damas, vanker ise mehekõrgune.

Me kolm noort tüdrukut - mina ja lätlanud - laotasime sõnnikut, koormast mahatõmbajaks üks mees, hobuste ajaja istus ühe ho- buse seljas ja muudkui kamandas. Kevadeks olid käed hargivarve üm- ber kooldunud, peod rakkus, sõr-

med kandilised, nii et sai isegi sõrmede servi lõigata.

Kevadell algasid mitmesugused tööd. Onnaks määrati mind aeda, kus oli lihtsalt suurepärase tööta- da. Täna sin selle eest valitsejahär- rat. Kaua ma seda meelepärast aja- tööd nautida ei saanud, hakkas kostma üha lähenev rindemüra ja lennukid tiirutasid tihedamini, ke- vadises taevast.

Pagimine rinde eest

Ühel õhtul kutsus parun kõik mõi- sarahva - sakslased, venelased, uk- raiinlased, prantslased, lätlased ja eestlased - häärberi ette ühisele nõupidamisele. Ta selgitas oluko- ra tõsistust, et meil kõigil tuleb rindejoone lähemisel mõis maha jätta ja asuda ettevalmistusi tege- ma mõisast lahkumiseks. Selleks kohandati kõik heina- ja sõnniku- voovannid ning muud liiukülvavahen- did. Neile ehitati lattidest seinad ja katused, mis kaeti presendiga. Kutsariteks endiselt prantslased. Algas uus põgenemistee teadma- tuse. Kahurite kanonaad aina lähenes. Kahjuks ei mäleta kuu- päeva, millal mõisaga hüvasti jät- sime. See oli aprillis, Igas pere al- gas kiire tarviliku vara kokkupanemine. Meil oli selle poolest kerget, sest polnudki ju midagi pakki- da. Mõisast lahkuda polnud kerge - oli see ikkagi lühikesse ajaga saanud meile just mitte kõige halvemaks uueks koduks. Jäime teist korda sõjale jalgu.

Kaunil kevadõhtul asusime teele lääne poole, meie killavooris liikus kümnekond hobuveokit. Parun ja mõisavalitseja sõitsid autodega. Rändasime päevas keskmiselt 30 km. Prantsuse poisid aina rõõmus- tasid, et kui nii edasi läheb, on nad varsti kodus. Rännak polnud kerge, ei lubatud liikuda suurte teedel, kasutati kõrvalisi ja metsateid. Mitmel korral tuli liivastel metsa- teedel suurt vaeva näha, et edasi liikuda. Hobused väsisid ja olid nälgijad, paremad hobused võtsid Saksa sõjavägi oma käsutusse. Nii jäi mõne vankri ette ainult üks ho- basekronu. Siis tuli kordamööda teda teisega asendada, mis kaotas palju aega. Ööbisime, kus juhtus - metsas, vankris, majade õuel. Oli- me ühe rännupäeva kaugel Szec- zecini (Stettini) linnast, kus parun- ni andmeid oli juba Läänerinne. Kuid juhtus teisiti. Hommikul ühe mõisa õues ootasime parunit, et saada uusi juhtnööre. Kuid ta ei tul- nud, me ei kohanud teda enam ku- nagi. Kohale tulid püsside-täakide välkudes punaarmedelased.

Järgneb

Hirm ees, hirm taga. Kuhu me läheme?

Algus Mõeldes Tagasi nr 87

EINVALD NÕULIK

Hirmus teekond

Kohe pandi sõjaväelased meie laagrit valvama, et midagi keelatud ette ei võetaks. Varsti tuli käsk ümber pöörata ja tulnud teed tagasi minna.

Alguses esinesime kõik sakslasena, sest ei teadnud, mida venelased siin võõramaalastega ette võtavad. Peagi selgus, et eestlastesse, lätlastesse, venelastesse ja leedulastesse suhtutakse kui oma, nõukogude inimestesse, keda Saksa fašistlikud okupandid oma kodusid välja vedanud.

Nüüd tuli selgitada ja aru anda, miks Nõukogude Liidu kodanikud siin Saksamaal ringi hulguvad. Saimme siiski tõestada, et oleme Saksa võimude poolt siia küüditatud. Peagi tuli meil oma liikuv kodu maha jätta, sest venelased võtsid kõik hobused endile ja osa ka vanakritel olevast varandusest.

Meiega liitus veel paar inimest, üks eesti naine Saaremaalt Salme külast ja üks noormees jooksikuna Saksa sõjaväest, kes palus mu isa teda oma pojaks nimetada. Ta oli erariides, nimi Hans. Isa tuligi talle vastu, et vältida noormehel ettenägematuid sekeldusi venelastega. Hiljem tänasime õnne, et isa niimoodi otsustas.

Kui meie suured vankrad maha jäid ja nõutult seisime, teadmata, mida teha, leidis see tubli noormees kusagilt õuest kahe rattaga kaariku. Ladusime oma asjad, mis veel järele jäänud, kaarikule. Isa paigaldas aiasse kõrvale veel pikad rihmad. Nii hakkasime oma koormat vedama.

Ei oska öelda, kaua teel olime, kui märkasime suurematel teedel liikuvaid Lāti ja Leedu lipudega rändajaid. Oh-hoo! See tunne hakkas kohe, kibekiiresti otsisime sobivaid riidetükke, millest me traageldasid kokku sinimustvalge lipu. Ühkeltninnitasime lipu oma vankrile.

Kogu rännutee kulges vägagi sündmusterohkelt. Ees põlesid linnad, vedelised lennukite ja sõjatehnika rusud, vedele surnud hobuseid, ka inimeste laipu. Kõikjal levis iiveldamapanev laibalehk.

Õõseks tuli otsida kohta, kus võiks enam-vähem ohutult mõeldud päevade raskustest välja puhata.

Meid Balti riikide inimesi oli juba hulgem kokku kogunenud, sest kõigil neil ju ühine suund – kodu poole. Ühel õisel puhkeajal ründasid meie laagrit Vene sõjaväelased, tuhnisid kõigi asjad läbi ja mis meeldis, võeti endale või loobiti lihtsalt puruks. Vägistati ka naisi.

Meil läks õnneks, sest isa suutis oma vene keele oskusega meid emaga päästa, kuid sellel teisel proual nii hästi ei läinud. Sama saatus tabas veel paljusid naisi ja tüdrukuid. Kõik olid ahastuses: mida teha, kuidas endid niisuguste rinnakute eest kaitsta?

Põikasime aeg-ajalt sisse ka mõnda teeaarsesse majja, mis olid inimestest tühjad. Mõnedes nais nägime vanurite ja vägistatud naiste laipu. Nende rüüstajate, vägistajate ja tapjate verised jäljed ei kao kunagi silmalt eest!

Leidsime mõned riideräbalad, mis tuli maskeerimiseks selga

Johannes Purre, ta tütar Virve, poeg Ennu ja abikaasa Salme 1943. aastal enne Saksamaale küüditamist.

Foto erakopust

tõmmata. Määrisime näod ja käed nõega kokku, käisime küürus ja kepiga, et kohe ehmataks vägistajad eemale, mis meil ka õnnestus.

Hirmud jätkuvad

Meie killavõru jõudis ühte linna, mis täie hooga põles. Meid baltlasi oli siia jõudnud juba päris hulganisti. Selles põlevas linnas pidime peatuma, püssimehed ei lubanud enam edasi liikuda, sest oli tarvis vastavaid dokumente vormistada. Seisime seal siis ravis ja ootamise, mis edasi saab. Loomulikult kontrolliti ka koormaid – ega relvi kaasa ei vea!

Sõduritega olid kaasas ka vene naised, kes pistsid oma nina igasse koormasse. Mis neile meeldis, võeti ära. Ja kui polnud meelepärane, visati tänavasillutisele. Mul tuli ühe ahne vene naisega tublisti võidelda, kes tahtis minu pruuni plüüstatvamentlit kangesti endale, kuid ma polnud sugugi nii lahke seda talle lubama. Tekkis lausa jõuvõtetega rüüsel, millest tänu isale ja ühele mõistvale sõduripoisile lahkusin võitjana. Reliikviana on see mantel mul praegugi alles.

Tänavate viisi põlevas linnas olid juhuslikult terveks jäänud mõned majad, kus asus mingi väeosa staap. Sealt pidime saama load ehk propuskid edasiminekuks. Kuid asi muutus kahtlaseks, kui ainult mind emaga välja kutsuti. Edasi toimus see, mida ei osanud ette näha. Mind kästi minna teisele korusele, ema jäi alla trepikotta ootama. Ema arvas, et kuna ma vene keelt ei oska, saaks ta mulle appi tulla, et esitatavatele küsimustele õigesti vastata. Talle selleks luba ei antud ning ta hakkas aimama halba.

Sisenesin sõduri saatel mingisse tuppa, kus keset tuba suur kirjutuslaud, selle taga diivan. Laua taga istuv asjamees küsis nime. Kuna ta seda kirja panna ei osanud, tõmbasin paberilehe enda ette, et seda ise teha. Tankistimütsiga sõjaväelane löi käega ning kamandas mind zestide abil diivanile enda kõrvale

istuma. Ta oskas veidi ka saksa keelt. Selles konarlikus dialoogis andis mulle mõista, milles asi...

Vägivalda ta minu suhtes õnneks ei kasutanud. Kargasin püsti, et uksest välja tormata, kuid üks oli väljastpoolt lukustatud. Seisin kui halvastunud ja karjusin täiest kõrist ema appi. Sel ajal ütles tankist, et kui ma röökimist ei lõpeta ja tema-gi ei nõustu, viiakse mind keldrisse ning lastakse maha.

Siis avati üks, sisenen üks sõjaväelane, kes hakkas tankisti kõva häälega vene keele sõimama. Seejärel pöördus ta puhtas eesti keeles minu poole, et mind rahustada. Haarasin temast kui päästjast kinni. Ta viis mind tagasi trepist alla nutva ema juurde. Mu tegelikuks päästjaks osutus siiski mu ema. Kuuldes mu appikarjeid, pöördus ta mitme sõjaväelase poole palvega mind päästa. Saatuse tahtel kuulis seda ka üks eestlasest sõjaväelane, kes otsustaski eesti tüdruku viijate küüsisist päästa. Suur-suur tänu talle, kus ta ka ei viibiks!

Hiljem, kui käisin juua Tallinna õpetajate instituudi harjutuskoolis, võpatas süda alati hirmust, kui tänaval juhtus vastu tulema tankistimütsiga sõjaväelane. Saksamaal labielatud õudus elustus siis uuesti.

Ajutine kogunemislager Karlsthis

Mõne aja pärast lasti meie põgenike killavõru põlevast linnast läbi minna, kaasas dokument, et meil pole kaasas relvi ega tegutse vastastena.

Kui jõudsim ühe ilusa järve äärde väikeses inimtühja külla, paigutati meid majadesse. Sinna külla hakati koondama Eesti, Lāti ja Leedu põgenikke, kellel koduteeks ühine suund.

Vahepeal oli sõda lõppenud, kuid inimesed ei teadnud, kas röömutada või kurvastada, sest polnud teada, mis edasi saab, kas Sibe-risse sõit või elu kodumaal, sest senised põgusad kohtumised võit-jatega ei ennustanud midagi

head...

Selle väikese küla nimi oli või on veel praegugi Karlsth. Siin hakkasid nälj ja kõhuhaigused inimesi piinama. Isa jäi nii nõrgaks, et suutis liikuda vaid taburetile toetudes. Imekombel teised meie pere liikmed nii raskelt ei haigestunud. Pikapeale isa paranen.

Selles laagris viibisime umbes kuu aega. Seal sai minust "diplomeeritud kartulikooriga". Koorisime päeval ja öösel sõjaväele kartuleid. Isekallutaja valas kuuri põrandale suured hunnikud, need kõik olid eelmise aasta saagist ja kusagilt keldritest "rekvireeritud". Kooritud kartulid pesti, viilutati spetsiaalses masinas ning laotati kuivama selleks ehitatud barakitüüpi kahes pikas hoones kuumadel lavadel ja restidel. Töö käisime kahes vahetuses. Näis, et juba sakslased olid siin sõjaväele kartuleid kuivatanud. Siis tuli korraldus uude elupaika kolida.

Elust uues laagris Vangeriinis

Uus laagrikoht polnud endisest kuigi kaugel, asus mingis linna tüüpi asulas, kus kõikjal palju Vene sõjaväelasi. Meid paigutati äärelinna väikestesse valgete ja punaste katustega majadesse. Need olid kunagi ehitatud tüüpprojekt järgi kahe pere elamuteks, 10 või 12 maja ühel tänaval. Eestlased, lätlased ja leedulased said kõik omaette majad. Elasime omavahel sõbralikult koos nagu üks suur õnnetu perekond. Majade taga oli võrkpalliplats, kus õhtuti käisime palli mängimas. Siin läks elu veidi kergetemaks, kohale toodi toiduportsud, lapsed sai ka piima.

Kui sakslased olid sunnitud kodudest lahkuma, olid nad enne jõudnud kõik kevadkülvid põldudel-aedades ära teha. Käisime seal peenraid rohimas lootuses, et sügisel korjame ka saagi.

Mahajäetud kodudes ja panipaikades leidis mõningat söödavat ja muudki eluks vajalikku. Mäletan, kuidas tihti auras laul krubbi- või tangupuder. Jahu jah-

vatasime lihamasinaga. Kanepiseemnetest tegime võid, mis oli päris maitsev, veidi hall, karé ja võõras, aga hea, et sedagi oli!

Vangeriini linnakese kogunemislageris hakkas elu tasapisi paremuse poole pöörduma. Sõdurite vägivalla oht vähenes tänu tänavatel liikuvatele sõjaväepatrullidele ja kõrgematele ohvitseridele.

Isa organiseeris noortest laulu- ja tantsuansambleid, korraldas ühiseid tantsuõhtuid palliplatsil, samuti võrkpallivõistlusi.

Meiega ühte perre kuulunud Saaremaa proua Helmi laulis isaga koos duetti, neist on mees laul "Viimene roosiökene". Ömblesime käsitsi vanadest ja uuematest riidetest rahvariideid meenutavad esinemisrõivad. Kuna isa oli loodud muusikuks, siis pillide puudumisel rakendas ta kogu oma energia laulude õpetamisele, sest noori oli laagris palju, kes suure huviga kõiges kaasa löid. Isa juhendatud isetegevuslased esinesid isegi sõjaväelastele, kus meid hästi vastu võeti ning kostitati toiduainetega.

Sügisel saabudes saime põldudel ja aiamaadel ka toidule lisa, nii et meie hoolitsus peenarde eest kandis vilja. Sundkorras käisime sõjaväele põldudel kartuleid-kapsaid-porgandeid kogumas, ka koju saime neid tuua niipalju kui suutsime. Mitu ämbritäi tegime hapukapsaid sisse, mis oma vitamiinidega aitaks leevendada kesist toidulada.

Nii me seal elasime töötades, lauldes, tantsides, mängides ja vahetevahel põldudel vargilt käies kogu kevade, suve ja sügis.

Saabus talv 1945. Liikuisid jutud, et meie laagrit kavatsetakse edasi saata, ainult kuhu, kas Siberisse või siiski kodumaale. Vangeriini linnalaager oli olnud meile justnagu päris koduks, siin saime juurde palju uusi sõpru ja tuttavaid. Keda kuhu saadetakse, ei teadnud keegi.

Järgneb

Hirm ees, hirm taga. Kuhu me läheme?

Algus Mõeldes Tagasi nr 87

INVALD NÕULIK

1945. aasta jõulude eel saimegi käsu valmistuda kohe väljasõiduks. Korjasime kokku oma "seitse asja" ning jäime ootele. Jõulureedel, 23. detsembril sõidutati meid autodega lähedalolevasse Ruhnovi raudteejaama, kus ees ootasid loomavagunid. Iga rahvus eraldi vagunitesse, meid eestlasi jagus kolme vagunisse, kus istusime jälle tiheadalt koos oma pampude otsas.

Raudteesõit läbi Poola, Leedu ja Läti

Sõit algas Poola suunas. Hinges kripeldas salasoov – ehk jõuame lõpuks ka koju! Keset vagunit oli punkriahi ja mitu kotitait puuklotse. Kuid neist ei jätkunud kauaks, edaspidi käisime peatustes lisa hankimas, kust aga sai. Ahju peal sai kordamööda toitu valmistada, peamiselt tanguputru ja hapukapsasuppi. Ema oli ettenägelikult varem kõik leivapalukesed ära kuivatanud, mis söögikordadest üle jäid. Kui hea oli nüüd vagunis neid nalja peletamiseks kröbistada!

Poolas seisime mitu päeva. Oli imelik kõhe tunne, kui oletasime, et siin vist otsustatakse meie edasine saatus. Kokku oli ešelonis umbes tosin vagunit.

Kui jõudsim Leedu piiridesse, jäeti 3 või 4 vagunit maha, sama toimus ka Lätis. Nüüd olime kindlad, et järgmine peatus on Eestis.

Petseri raudteejaamas peatusime mitu päeva. Jälle igasugused kahtlused ja hingepiinad. Viivituste põhjuseks aga oli, et pidime käima täisaunas, sest pikal teel antisanitaarsetes tingimustes siginesid inimestele nii pea- kui ka riidetäid. Väljas paukus paras pakane. Riputasime raudteejaamas kõik riided teivaste, puude ja aegade peale, et külm täid hävitaks.

Kui rong uuesti liikuma hakkas, püüdsime kõik uurida, millises suunas, kas Venemaa või Eesti poole, sest sõit Siberisse kummitas paljusid. Kuid pärast Tartu ja Tapa läbimist hingati kergendunult. 18. jaanuaril 1946. aastal astusime Tallinnas Balti jaamas kua taga igatsetud Eestimaa pinnale. Õeldi, et olete vabad, minge, kuhu soovite. Aga kuhu ja kuidas, kui taskus polnud kopikatki raha. Ka see probleem lahenes, sest kõik said tõendi, et sõit sihtkohta on tasuta.

Ring polnud veel sulgunud

Sõitsime oma perega, kaasas ämber Saksamaal sisse tehtud hapukapsastega, ning alles jäänud pampudega Raikküla raudteejaama. Eelnevalt käis isa Tallinnas sugulaste juures, et saada veidi raha ning telefoniga teatada Järvakandi (Purku) vallamaja ja seal lähedal Tõnise talus elavatele isa vanematele, et nad tuleksid hobureega meile Raikküla jaama vastu. Kui rongilt maha tulime, oligi vanaisa seal ootamas. Mitu päeva ei suutnud seda imet uskuda, et oleme jälle kodus! Tegelikult meie viimane kodu, kust 1944. aasta sügisel lahkusime, oli Raplas Jaama kaupluse majas. Seal elasid nüüd juba teised inimesed.

Kuid ring polnud veel sulgunud.

Sügisel arreteeriti isa ning viidi Tallinna Patarei vanglasse. Meid kaasa ei võetud. Ometigi olime selleks kogu aeg ootel. Igaks juhuks pakkisime ka mõned asjad valmis. Meid jälitava hirmu ja enesealahoitu instinkti ajendil peitsime end emaga paar nädalat metsas. Nii et olen olnud ka metsavend, õigemini metsaõde. Saades teada, et keegi pole meid otsimas käinud, tulime tagasi vanaisa juurde. Ema sai Eidapere metskonda tööle, istutas seal metsa ja tegi luudasad. Praegu kasvab seal ilus noor mets.

Oma eluloo väikeste "parandustega" sain sisse Tallinna õpetajate instituudi harjutuskooli.

Käisin mitmel korral Patareis isale toidupakke viimas. Ühel korral ei võetud pakke enam vastu, öeldi, et teda pole enam siin. Samuti sain teada, et isale oli määratud karistuseks 25+5 aastat Siberi vangilaagrites.

Instituudis sain studeerida vaid poolteist aastat, siis avastati meie perekonna "töeline pale" ning mind heideti instituudist välja. Laksin tagasi maale Haakla külla kuulsa teaduse Panga mägede naabruses vanaisa juurde. Juhuslikult ja ka teiste soovitusel pakkusin end tööle Lelle mõisas asuvasse rahvamaja, kus sain rahvamaja juhataja töökoha. Abiellusin. Sain uue turvalise perekonnanime ja elukoha.

Möödusid aastad. Isa "kahetses pattu" Vorkuta vangilaagris kaheksa aastat. Kui suur juht ja õpetaja isake Jossif Stalin 5. märtsil 1953. aastal suri, sai ta vabastuse. Kogu naasis siiski sügisel.

Isa Johannes Purre

Kui isa tagasi koju jõudis, valitses meil kõikjal "õitsev kolhoosikord". Rahvas tegi lausa orjatööd ning nälgis. Tööle ta enam minna ei saanud, sest tervis jäi Siberisse. Ta rääkis, et olnud Vorkuta laagris ehitustööliseks ning organiseerinud seal "internatsionaalsetest vangidest" orkestri, mis koosnenud kättesaadavatest pillidest, alates akordionist ja garmoskast ning lõpetades keel- ja puhkpillidega.

Rapla inimesed, kes teda tundsid ja teadsid, mõjutasid teda tagasi kaubandusalale tööle tulema ning vahepeal soikunud orkestrile uuesti elu sisse puhuma. Isa nõustuski ning asus jälle Jaama kauplusesse tööle. Korter anti Rapla alevi Välja tänava 4 kooperatiivi laokõrvale. Praegu seda maja enam pole. Kuid raske südamehaiguse tõttu ei lubanud arstid tal orkestrit juhtida. Pärast tervise halvenemist võttis isa end töölt lahti ning läks emaga tagasi maale vanemate juurde. Mõni aasta hiljem suri ema Salme Purre 8. augustil 1960. aastal 49 aasta vanusena.

Isa jäi üksi oma südamehaigusega, kuid elu paratamatuse sunnil pidi edaspidi uuesti abielluma. Uueks elukohaks sai Rapla raudteejaama taga olev Kõrtsuani talu. Seal ilusat kodu ja aeda arendades elas veel 18 aastat. Kuid loodusest kaasa antud aktiivne ellusuhtumine ei lubanud tal kodus niisama istuda. Ta valiti Rapla külanõukogu rahvasaadikuks ning Rapla külanõukogu alalise elarve- ja teeninduskomisjoni esimeheks. Tema eestvedamisel tehti Ülejõe ja Ridaküla rahvale raudteest ülekäi-

Johannes Purre Vorkuta vangilaagris.

Foto erakogust

mise võimalus, ta organiseeris telefonisidet jaamatagustes küladest, lahendas bürokraatiat villa vahetamisel lõnga vastu, taotles, et Hagudi kool hakkaks saama piima kaks korda nädalas, saavutas seda, et Alu söökla ja kaubandustöötajad ei peaks esitama kooperatiivi juhtkonnale lahkumisavaldust põhjusel, et lapsi pole kellegi hoolde jätta jne.

H. Allikivi kirjutas 1971. aastal Ühistöös: "...Seda teavad paljud, vähemalt vanemad inimesed, et Johannes Purre on olnud Purkus ja Raplas puhkpilliorkestri asutaja ja dirigent. Muusikale on ta nüüdki truuks jäänud. Ostis mõned aastad tagasi akordioni ja meelitab sellelt toredaid lugusid. Kui teisi kuulajaid ei juhtu olema, on maantee ääres tiigis hõbekogred vähemalt. See tiikki on ikka ühiskondlik ja kambatöö (J. Purre initsiaalid - EN). Tee-ehitajad aitasid palju. Kalad on pärit Tallinnast Šnelli tiigist (loomulikult sellekohase loaga püütud)..."

H. Männik kirjutas Ühistöös: "Juba aastaid peetakse Rapla raudteejaama juures Ülejõe külas võrkpallivõistlusi. Selle sportliku ürituse algatajaks ja initsiaatoriks on rahvasaadik J. Purre koos abikaasaga. Nende algatusel rajati võrkpalliväljak ja muretseti muu vajalik. Ei jäänud tulemata ka mängijad. Ja nüüd on kujunenud välja alaline "kaader" (peamiselt Rapla keskkooli õpilastest), kes ei jätnud vahele ühtki õhtut. Räägivad, et kui jääd õhtu vahele, siis tunned, et justkui midagi on puudu või jäi tegemata. Sedasama arvavad ka Purred, kes vaatamata pensionäriale ei anna mängus alla paljudele noortele (seda ainult lubatud piirides tervisespordina - EN). Ei jäänud tulemata ka veteranid. Kokku komplekteeriti neli meeskonda. Võistlus oli äge, iga punkt pärast võideldi mehiselt..."

Johannes Purre suri 12. septembril 1978. aastal 74aastasena.